

Fig. 1. Kirken set fra sydøst. KdeFL fot. 1966. - *The church seen from south-east.*

VIBY KIRKE

NING HERRED

Kongen har sandsynligvis fra gammel tid haft patronatsretten over Viby kirke.¹ Byen var ifølge kong Valdemars jordebog 1231² en kongelig besiddelse, efter alt at dømme knyttet til den kongsgård, som nævnes endnu i præsteindberetningen til Ole Worm 1623,³ og hvis formodede bygningsfundamenter blev påvist 1915 på Slotsbanken, sydvest for kirken, ved opførelsen af den eksisterende skole.⁴ Christian II gav 26. marts 1515⁵ spedalskhedshospitalet S. Karen's Gård i Århus (sml. s. 1356) tilsagn om at måtte inkorporere kirken, men stiftelsen fik dog ikke noget stadfæstelsesbrev af Frederik I; derimod lykkedes

det 11. november 1526⁶ forstanderen Svend Mogenssen at opnå et ekspektancebrev på kirken, som han måtte beholde, så længe han levede.

Kirken var i kongelig eje (sml. lensmanden (1602-13) Carl Bryskes våben på prædikestolen), indtil Frederik III 28. september 1661⁷ overdrog patronatsretten til Gabriel Marselis. Ved sønnen Constantin Marselis' død 1699 (jfr. tåltørkalk og disk samt prædikestol) gik kirken i arv til hans enke, Sophie Elisabeth Charisius, og 1706 til hendes anden mand, baron Peter Rodsteen (jfr. tåltørklæde og messehagel). Han solgte 7. marts 1710⁸ kirken til Christian Chari-

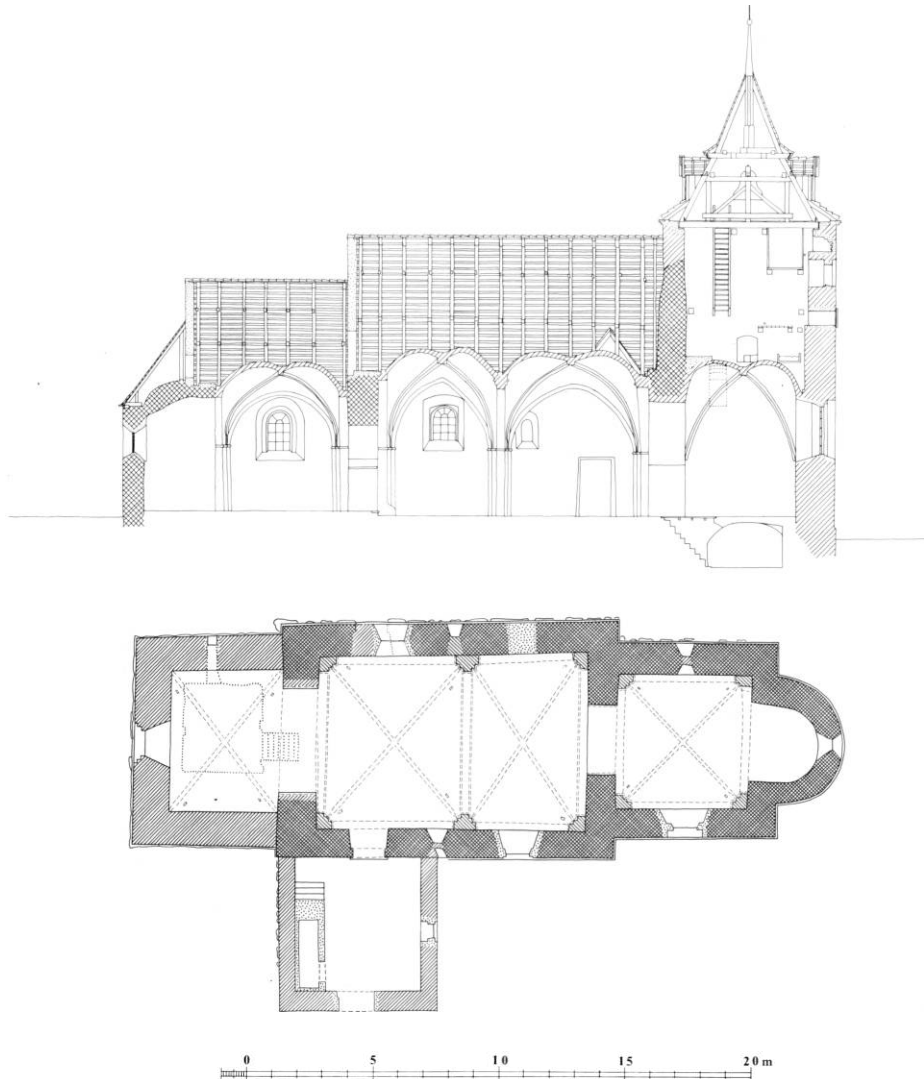

Fig. 2. Længdesnit 1:300, set fra nord. Målt og tegnet af Børge Sander Sørensen, Torsten Hinge, Erik Rasmussen og Vagn Kjeld Andersen, Arkitektskolen i Århus 1973. - *Longitudinal section 1:300.*

Fig. 3. Plan 1:300, målt af Jens Hougård og Jørgen Viemose 1971, tegnet af Marianne Nielsen 1983. - *Ground-plan 1:300.*

sus, besidder af stamhuset Constantinsborg, hvis søn Constantin August Charisius ved en auktion 12. august 1771⁹ afhændede den til baron Christian Rudolph Philip Gersdorff, Marselisborg (sml. gravkrypt og tårn samt grav på kirkegården). Kirken fulgte herefter Marselisborg (jfr. therskabspulpitur) indtil 1897,¹⁰ da Århus købstad, som året forinden havde erhvervet hovedgården og kirken, afstod den til Viby sognekommune. Kirken overgik til selveje 1. april 1975.¹¹

I middelalderen og så længe domkapitlet bestod var kirken undergivet ærkedegnens tilsyn (om denne

visitationsret se s. 1367). Rimeligvis på grund af det kongelige patronat udgjorde kirkens afgifter, »provstegæsteriet«, kun ½ ørte havre og et lam.¹² Efter domkapitlets opløsning 1666 fik Hans von Meulengracht, København, 24. juli 1667¹³ skøde på provstegæsteriet, som herefter forblev på private hænder.

I lighed med herredets øvrige kirker svarede Viby i middelalderen kirkehavre og -lam til biskoppen.¹⁴ Efter reformationen tilfaldt denne afgift kongen, som 6. december 1558¹⁵ igen overlod kirkehavren af Ning herred til superintenden i Århus stift som fast embedsindtægt.

Fra slutningen af 1500'rne¹⁶ og indtil 1873 var det afsides Tiset sogn *anneks* til Viby. Kongen bestemte 13. november 1660,¹⁷ at indtægterne af Viby-Tiset præstekald skulle tillægges sognepræsteembedet ved domkirken, mod at der blev holdt en kapellan til sognenes betjening. Bestemmelsen trådte dog aldrig i kraft, idet kongen som nævnt kort efter afstod patronatsretten.

6.juni 1960 udskiltes en del af Viby sogn som et særligt sogn, Fredens sogn, og 31. oktober 1976¹⁸ er Ravnsbjerg sogn udskilt som et selvstændigt sogn.

Blandt de mange *sagn*, knyttet til S. Nikolaj *kilde*¹⁹ på Viby mark, fortælles i hellig Niels' levned, affattet o. 1300,²⁰ om tømmermændene, der fældede træer til kirken i Viby skov og slukkede deres tørst i den fremvældende kilde. - Præsteindberetningen 1623²¹ gengiver sagnet om de to jomfruer på kongsgården (jfr. ovenfor), der byggede et kapel og holdt en munk, broder Markor.

I februar 1675 holdtes Ning herredsting i kirkens *våbenhus*, »da vejrliget var så strengt, at det ikke kunne holdes på det forordnede sted«. - Efter præstegårdens brand 1719, tog præsten og hans familie ophold i våbenhuset, indtil en ny gård var opført.²²

Af 21 *mønter*, fundet i koret 1963 ved udgravning til varmerør, er de to ældste slået under henholdsvis Svend Grathe og Valdemar I.²³

Den middelalderlige sognekirke, der nu ligger i en bymæssigt bebygget forstad til Århus, er rejst på vestsiden af et jævnt stigende bakke-
drag, som når sit højeste punkt på den udvide-
de kirkegård, sydøst for kirken. Af landsbyplan-
nen fig. 29 ses det, at kirken lå i den søndre
udkant af den gamle sogneby, nordøst for den
mere anselige slotsbanke med den ovennævnte
kongsgård, og ca. 400 meter nord for udflyt-
terbyen Terp.²⁴

Kirkegården, der er udvidet adskillige gange siden 1862,²⁵ har kun bevaret sine gamle grænser i vest og nord, mens nye arealer er inddraget mod øst og syd. Den hegnes af teglhængte kløvestensmure, som o. 1900 har afløst diger af marksten. Hovedindgangen sydvest for tårnet består af tre jerngitterfløje, ophængt mellem fire svære, murede og hvidtede piller. En *fport* med låge, samme sted, og en søndre låge, formodentlig alle af træ, omtales første gang 1707.²⁶ 1715 var sydlågen og »skjuleet« derover ganske ruineret, og lågen var for snæver til at man kunne bære et lig igennem; menigheden

Fig. 4. Våbenhus. Aksel Skov fot. 1960. - *Porch.*

beklagede »storligen, at ligtræerne og gravene på kirkegården omkastes og omrykkes af svin«. 1726 var lågen i syd, »ud til Terp«, helt borte, så hverken svin eller andre kreaturer kunne holdes ude.²⁸

Et rummeligt *ligkapel* i den sydlige del af den

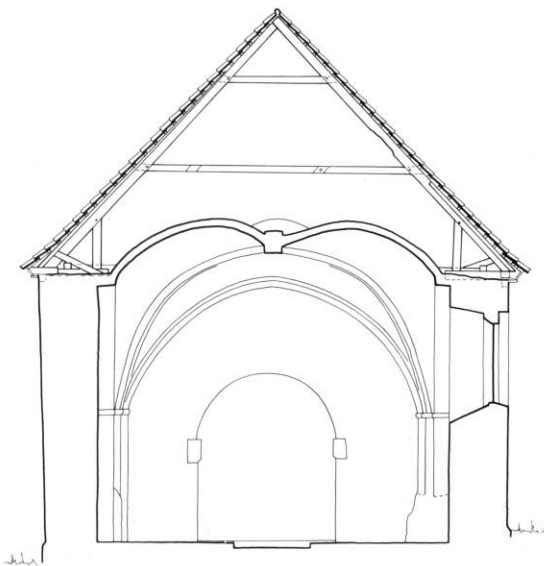

Fig. 5. Tværsnit gennem skib 1:150, målt af Jens Hougård og Jørgen Viemose 1971, tegnet af Marianne Nielsen 1983. - *Cross-section of the nave 1:150.*

udvidede kirkegård har 1949 afløst et mindre tåkappel, opført 1903.²⁹

Kirken består af romansk apsis, kor og skib med to senmiddelalderlige tilbygninger: våbenhus i syd og tårn i vest. Orienteringen har nogen afvigelse mod nord.

De romanske bygningsafsnit er opført af rå og kløvet *kamp* over en sokkel med skråkant; i hjørner og i åbninger er der anvendt *kvadre*, som siden 1882²⁵ har stået afrenset for kalk (sml. f.eks. Tilst s. 1566). På grund af det faldende terræn ligger skibets sokkel et halvt skifte lavere end korets.

Planen. Koret udgør sammen med triumfmuren et kvadrat, mens skibet er noget unøjagtigt afsat og smalner til mod vest; centrum for apsidens halvrunde mur falder i korgavlens yderside. Murtykkelsen er ca. 115 cm, svarende til 4 fod, idet skibets vestgavl dog er noget sværere (5 fod) ligesom gavlene i Skivholme (s. 1942) og Framlev (s. 2038).

Døre og vinduer. Den retkantede norddør er tilmuret med marksten. De afrensede karmsten viser dens plads i muren; indvendigt spores den kun svagt. I syddøren, der stadig er i brug, ses i begge de vandrette overliggere mejselspor fra stenens kløvning. I siderne er der tilmurede huller til en tvtværbom.

Der er bevaret fire romanske vinduer: ét i apsis, ét i korets nordside samt ét i hver af skibets langmure; det første er i brug, de øvrige fremtræder som ud- og indvendige blændinger; vinduet i skibets sydside er halvt skjult af våbenhusets mur. De små, rå tildannede vin-

duer i korets og skibets nordside måler i ydre flugt henholdsvis 125x73 og 115x73 cm og er anbragt ret lavt i muren med underkant kun 2,0 og 2,3 m over skråkantsoklen. De har kvadersatte sider og monolit overligger med rundet overside, mens sålbænken er støbt i ét med muren. Også apsisvinduet er af rå sten, buen dog af kilesten.

Indre. Både den runde, kvadermurede apsisbue og den tilsvarende korbue har bevaret den oprindelige udformning. Apsisbuen er 4,4 m høj, mens den smalle korbue, som smykkes af affasede *kragbånd*, kun måler 3,3 m. Apsidens svære *halvokuppellhvælv* er støbt af marksten; i koret og skibet har de gamle bjælkelofter hvilet på murkronen.

Ændringer og tilføjelser. I 1400'erne, formodentlig i Jens Iversen Langes tid som biskop, 1449-82 (jfr. kalkmalet våben), indbyggedes gotiske hvælv i kor og skib, og rimeligvis lidt senere (sml. hvælvpille) opførtes et våbenhus i syd og et tårn i vest. Inden tårnets opførelse var gavlene blevet smykket med murede (†)kamtakker. I skibets vestgavl, nu indesluttet i tårnets østmur, ses ni kamtakker. De øvrige taggavle er ommuret i nyere tid.

Krydshvælvene, ét fag i koret og to i skibet, er i egnens almindelige udformning og hviler på falsede hjørne- og vægpiller, med affasede kragled, og på spidse skjold- og gjordbuer, de sidste med en lille fals. Der er ti spygatter i kappernes flige. - Skibets midtpiller er rykket lidt mod øst, rimeligvis af hensyn til det romanske vindue i syd, der kan have stået åbent endnu en tid og først være lukket i forbindelse med våbenhusbyggeriet.

Våbenhuset (fig. 4) er muret af munkesten i munkeforbandt over en syld af marksten. Gavlen, der oprindelig var kronet med kamtakker, prydes ligesom flere af egnens sengotiske våbenhuse³⁰ af en høj blænding, der når fra terræn til gavltop og afsluttes med tre stigende spidsbuer, hvilende på konsoller. Blændingen omslutter den retkantede, tidligere fladbuede dør, udvidet 1932,³¹ og en lille lysåbning i spidsbuet spejl, nu lukket med trælem. Et forsænket bånd, under flankemurenes falsgesims, fortsæt-

Fig. 6. Romanske apsiskvadre, genanvendt i tårnets sokkel (s. 2133). NJP fot. 1982. - *Romanesque ashlar from the apse, re-used in base of tower.*

Fig. 7. Kirken set fra nord. VM fot. 1948. - *The church seen from north.*

ter på gavlsiden, kun afbrudt ved hjørnerne, og markerer det oprindelige, lave loftsniveau.³² I gavltrekanten er der et enkelt savskifte. Et lille vindue i østmuren er omdannet o. 1858²⁵ og sidder nu i spidsbuet spejl.

Det indre præges helt af ændringerne ved restaureringen 1963³³ (jfr. ndf.), da loftsrummet blev taget i brug som venteværelse for dåbsfolk. En trætrappe i det sydvestre hjørne afløstes af en bred, muret trappe, hvorunder der indrettedes et toilet.

Tårnet, som indtil o. 1785 var et stokværk højere, er rejst af munkesten i munkeskifte. Østmuren hviler på skibets vestgavl. Facaderne prægedes endnu o. 1900 af de mange åbne bomhuller, men er nu stærkt skalmuret, især i syd og vest. I murværket indgår en del *genanvendte romanske granitkvadre*, der må være ført hertil fra en (delvis) nedbrudt *tkirke*. Forneden er benyttet runde, skråkantede sokkelkvadre, i

vestsiden i alt ti (fig. 6), stammende fra en *tpap-sis*, og i mellemstokværkets vægge er indmuret en halv snes krumhugne kilesten fra en bue.

Tårnrummet, hvis vægge delvis er af marksten, åbner sig mod skibet med en bred, spids bue med fremspringende vanger. Rummet dækkes af et samtidigt *krydshvælv* med halvstensribber; et stort, rundbuet og udvendig faldet vindue i vest er o. 1900²⁵ udvidet i bunden.

Der er adgang til mellemstokværket fra våbenhuset og skibets loft ad en gennembrudt dør i taggavlen. Tidligere kom man op i tårnet ad en udvendig, tømret *tfritrappelpe*, der førte op til en nu tilmuret, fladbuet dør østlig i sydmuren; »tårndøren« var 1715³⁴ uden lås. Mellemstokværket har rundbuede glugger i syd og nord, i henholdsvis flad- og spidsbuet spejl. I det ovenliggende stokværk findes et lille, nyere vindue i vest.

Det brudte, mansardagtige spir med små

Fig. 8. Indre, set mod øst. NE fot. 1980. - *Interior looking east.*

kviste på underdelen er ifølge indskriften på en mindeplade, fundet i kuglen under vindfløjen (se denne), opsat 1785 af kirkeejeren Christian R. Ph. Gersdorff og hustru. Det er nært beslægtet med spiret på Hylke kirkes tårn (Voer hrd.) og ikke uden lighed med domkirkens tredje spir, det såkaldte »kaffekandelåg«.³⁵ Underdelen er tækket med tegl, spidsen med kobber. 1827³⁶ og 1862 var spiret klædt med træspån, 1909²⁵ med zink.

Oplysninger i de spredt bevarede arkivalier tyder på, at det brøstfældige tårn oprindelig var højere og havde et egentligt klokkestokværk med glamhuller, sandsynligvis dækket af et seldetag med øst-vestvendte gavle. Ved synet 1715 var murene revnet i øst og vest; lugerne var brøstfældige og tømmeret skulle repareres.

1729 trængte taget til en sugfjæl på nordsiden.³⁷

Vedligeholdelse og istandsættelser. Kirken har i det mindste siden 1600'rne haft tage af tegl, kun apsidens er beklædt med bly. Værgen købte 1662-63³⁸ 2800 tagsten af Århus Vor Frue kirke. En række synsforretninger fra 1700'rne³⁹ belyser bygningens almindelige tilstand og det tilbagevendende arbejde med at genoplægge nedblæste tagsten. I forbindelse med den allerede nævnte ombygning af tårnet 1785 underkastedes kirken en »hovedreparation«.

1862 havde kirken gulve af mursten, hvoraf partier sammen med kvadratiske teglfliser blev fremdraget ved restaureringen 1963.³³ 1881-82 lagde man cementfliser. 1871²⁵ indsattes de nuværende, store, rundbuede støbejernsvinduer. Vinduet i skibets nordside er muligvis først

etableret i denne forbindelse, hvorimod sydsidens vinduer sandsynligvis er udvidet allerede i senmiddelalderen.

Det stærkt stigende befolkningstal - 1930 havde sognet 6086 indbyggere - affødte ønsket om en udvidelse af kirken. Arkitekt M. B. Fritz udarbejdede 1932 et projekt, hvorefter skibet skulle udbygges mod nord, så kirkens hoveddel - ligesom i Brabrand - blev orienteret nord-syd. Hverken dette forslag eller endnu en plan, udarbejdet 1952 af arkitekt C. K. Gjerrild, blev dog ført ud i livet. I stedet valgte man at opføre en ny kirke, Fredens kirke (s. 2151), og istandsætte den gamle. *Restaureringen* 1962-63³³ blev ledet af arkitekt Aksel Skov og omfattede foruden de omtalte ændringer i våbenhuset en bygningsmæssig istandsættelse af mur og tag, hvorunder vægge og hvælv blev renset for løspuds og hvidtekalk.

Varme. Provstesynet påbød 1896,²⁵ at der blev anbragt et varmeapparat (formodentlig en kakkellovn) i skibets nordøstre hjørne. 1920 indrettedes en kalorifer, og denne er 1963³³ afløst af et centralvarmeanlæg med nedgravet fyrrum (gasfyrret kedel) nord for kirken.

Kirken står i dag hvidkalket ude og inde og præget af sidste restaurering. Tagene er hængt med vingetegl, idet der dog stadig er bly på apsis og kobber på spirets øverste del. I gulvene ligger lysbrune Hasleklinter, under stolestaderne er der egebjælke.

Vindfløj (fig. 23) fra 1785, af kobber, viser lammet med korsfanen, stiftets gamle våben. Ved en reparation 1906⁴⁰ fandt man i kuglen en lille *mindeplade* af kobber, 10x22 cm, med indridset skriveskrift: Gehejmeråd og kammerherre Christian Rudolph Philip Gersdorf, friherre til Marselisborg, ridder, og hans kære hustru, fru Dorothea Øllegaard Rosenkrantz haver ladet opbygge dette tårn med spiret år 1785. Pladen er nu ophængt i tårnrummet.

(f) *Kalkmalerier.* Under restaureringen 1962 fremkom kalkmalede dekorationer i alle hvælv, formodentlig udført umiddelbart efter disses færdiggørelse, korets og skibets hvælv i Jens Iversen Langes tid som biskop (1449-82) og tårnhvælvets lidt senere. Alt er atter overhvid-

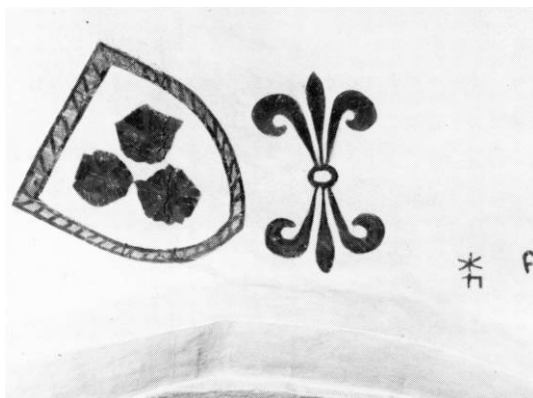

Fig. 9. Kalkmalet våbenskjold for biskop Jens Iversen Lange (1449-82), lilje og bomærker, i korhvælvets østkappe (s. 2135). NE fot. 1980. - *Wall-painting of Bishop Jens Iversen Lange's coat of arms, lily and ciphers, in the east severy of the chancel vaulting.*

tet med undtagelse af nogle motiver i korets østkappe (fig. 9): Her ses biskop Jens Iversen Langes *våben*, tresidet, skråtstillet og symmetrisk med grå tovtavsramme og røde roser (jfr. hans våben i domkirken s. 432ff. og i Lisebjerg s. 1399); ved siden af er en dobbelt lilje,

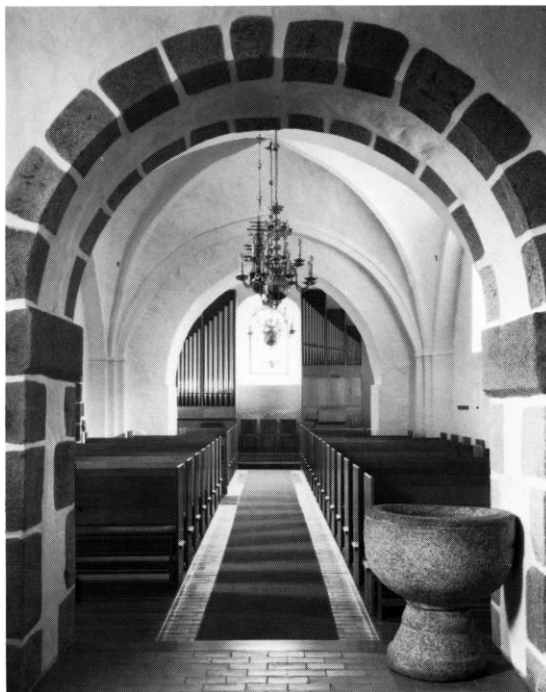

Fig. 10. Indre, set mod vest. NE fot. 1980. - *Interior.*

grå foroven og rød forneden og syd herfor (malernes?) to små, rødmaledede bomærker. Liggende liljer fandtes i skibet, i henholdsvis østfagets østkappe og i vestfagets nordkappe.

Hvælvdekorationen i kor og skib var af stiftets vanlige, enkle art med sparremønster på ribberne, ledsaget af krydsende rundbuer med prikker på buerne og firpasmønster på undersiden af gjordbuen (jfr. domkirken s. 432).

Tårnhvælvets ribber var dekoreret med sparrer, hvorfra der skød små, seksbladede blomster (jfr. s. 2044).

INVENTAR

Oversigt. Blandt kirkens inventar kan fremhæves prædikestolen fra o. 1610, tilskrevet den kendte billedskærer Mikkel van Grønningen i Hornslet og med våbner for lensmanden Carl Bryske og hans to hustruer. Fra 1600'ernes første halvdel stammer endvidere alterstagerne og altertavlen. Kirkens tilhørsforhold til hovedgårdene Constantinsborg og Marselisborg har tidligere sat sit præg på inventaret

Fig. 11. Udsnit af altertavle o. 1640 (jfr. fig. 12) (s. 2136f). NE fot. 1980. - *Section of altarpiece c. 1640.*

(falterklæde, faltersølv, fterskabspulpitur), men kun et rygkrucifiks fra en fmessehagel, skænket o. 1700, er blevet bevaret. - fPræsteepitaf og -gravsten, der henholdsvis har smykket væg og gulve, er nu enten forsvundet eller flyttet ud i våbenhuset.

Alterbord, 1962, af træ, dækket af et lilla klæde med guldindvævet mønster, tegnet og udført 1974 af John Becker, Holte.

Et *falterklæde*, 1707 omtalt som nyt,⁴¹ var skænket i forbindelse med friherreinde Sophie Elisabeth Charisius' død 1706, rimeligvis som erindringsgave til kirken, efter at hendes lig - ligesom ægtefællens, Constantin Marselis' - havde stået her inden overførelsen til Marselis kapel i Århus domkirke (jfr. s. 872). Alterklædet, der »mestendels« havde dækket alterets tre sider, var af »gul aurora fløj« med brede sølvgaloner på alle sømme. 1714 klagedes til stiftsøvrigheden over, at den nye kirkeejer, Christian Charisius, havde taget kirkens ornamenter: klæde, dug og messehagel, til sig 1712 og siden beholdt dem.⁴² De omtalte ornamenter blev tilbagesendt og opregnes i inventarierne 1726 og 1729.²⁷

f*Sidealterborde.* Skibets østre hvælvpiller hviler på resterne af murede, middelalderlige sidealterborde, ødelagt ved hvælvslagningen.

Altertavlen (fig. 12), o. 1640, af eg, er et billedskærerarbejde i senrenæssancestil med bruskbarokke detaljer; i topfeltet et maleri fra 1890.

I storfeltet er en reliefskåret nadverscene indfattet i en kraftig profilramme, der foroven åbner sig for et fladrundbuet felt med en plump krucifiksgruppe mellem træer; i sviklerne store englehoveder. De flankerende, korinthiske storsøjler, med fantasimasker som prydbælter (fig. 11), hviler på et fodstykke, hvis postamentfremspring er prydet med bedende engle, voksende ud af en kartoucherulle, og hvis bue- gesims har gennembrudte bruskornamenter: blade og masker. Foran storgesimsens fremspring sidder englehoveder med store, udbredte vinger; topstykkets tilsvarende gesims har blot diademhoveder på knægtfremspringene. Topstykkets nyere maleri er flankeret af henholdsvis en mands- og kvindeherme med nø-

Fig. 12. Altertavle
o. 1640, med maleri fra
1890 i topfeltet
(s. 2136). NE fot.
1980. - *Altarpiece c.
1640, with painting from
1890 in top panel.*

gen overkrop og brusket maskeskaft. Til tavlen slutter sig barokke vinger, både på fod-, stor- og topstykke, de to første med fantasidyrehoveder, topvingerne med mandsmasker både foroven og -neden. Storvingernes beslagværk omfatter diademhoved med muslingeskal og havfrueherme over frugtphæng. Den brudte topgavl, med englehermer, har konsoller, der antagelig har båret de to dydefigurer, der nu står yderst over fodstykket, Troen med (fornyet) kors og Håbet med fugl og anker (fig. 11); en øvre, kronende figur mangler.

Tavlens nuværende staffering stammer fra en restaurering 1948,⁴³ udført af Georg N. Kristiansen, delvis på grundlag af den foregående, fra 1890, og med bibeholdelse af de oprindelige

indskrifter. Rammeværket er gulbrunt, snitværket fremhævet ved en lys, gulgrå tone ledsaget af forgyldning; rødt og grønt ses på enkelte profilled og danner baggrund for vingers og prydbælters skæringer. De istandsatte, oprindelige bibelindskrifter står med sirlig, forgyldt fraktur på sort bund. I topfrisen: »Den Liffsens første Sloge ihiel Huilcken Gud opreiste fra Døde. Aet. 3,15.« I storfrisen: »Christus Selff Opoffrede vore Synder paa sit legeme paa træet ... I. Pet. II.« I fodfeltet nadverordene: »Den Herre Jesus i den Nat som hand bleff Forraadt ... 1. Cor: II. Matth: 26. Marc: 14. Lvc. 22.« I topovalen »Jahve«, med hebraiske bogstaver, på rød bund. - Overmalingen fra 1890 var foretaget af V. Stender, Århus,⁴⁴ der

Fig. 13. Alterkalk udført 1879 af V. Christesen. København (s. 2138). NE fot. 1980. - *Chalice* 1879.

Fig. 14. Alterstage o. 1625 (s. 2138). NE fot. 1980. *Altar candlestick* c. 1625.

tillige har signeret topfeltets lærredsmaleri af Kristi tornekrone hoved (en kopi efter Carlo Dolci).

I forbindelse med kirkens almindelige maleristandsættelse 1853²⁵ er tavlen blevet stærkt forgyldt. Et årstal »1758« foroven på postamentfremspringene⁴⁵ daterer formodentlig en underliggende, polykrom staffering, der muligvis har genbrugt den oprindelige, rige anvendelse af guld, sølv og farvede lasurer på sølv. De oprindelige farver, lagt på en tynd kridtgrund, har været sort- og cinnobermarmorering på rammeværk, hvidgråt på søjleskafter og guld på maskerne, der har stået på en smalteblå bund ligesom vingernes diademhoveder, mens den øvrige del af vingernes bund har været brun med hvid marmorering. På storfeltet har sort dannet baggrund for figurgruppens gyldne dragter og blege, rødtonede hudfarver.

Altersølv. *Alterkalk* (fig. 13) og *disk*, 1879, stemplet med sølvvarefabrikant V. Christesens mærke (Bøje 1979, I, nr. 1592), Københavns bymærke (18)79 og gardeinens, Simon Groths. Kalken, 18,8 cm høj, er dekoreret med båndslang på knoppen og tunger på fod og bager, på dettes side og under bunden ses de tre stempler. Den glatte disk, 14,2 cm i tv.m., har samme, men næsten bortslidte stempler.

†*Kalk og disk*, af sølv, forgyldt og med kirkeejeren, baron Marselis' våben (død 1699), er omtalt i inventariet 1715;²⁷ diskens forgyldning var da afslidt.⁴⁶

Oblatæske, 1942, og *vinkande*, 1935, fra F. Hingelberg, Århus.

Vinskummeske, 1903, mesterstemplet »A.F.«⁴⁷ og med Københavns bymærke (19)03.

Sygesæt. 1) *Kalk*, 187[9], svarende til og af samme mester som alterkalken, på bager og under fod stemplerne VC (Bøje 1979, nr. 1593), Københavns bymærke og det læderede årstal. Hos sognepræsten. 2) *Kalk, disk og oblatæske*, 1933, leveret af K. C. Hermann, København; krystalflaske til vin. Hos kapellanen.

Alterstager (fig. 14), o. 1625, nøje svarende til

stager i Løjtofte (DK Maribo amt, s. 589) og med samme højdemål, 31,5 cm. Fod- og lyse-skål har kraftige, treleddede profiler, lyse-skålens dog blødere afrundet; skaftets baluster mellem indknæbne led, har graverede versaler, ens på begge stager: »S.M. A.S.D.«, formodentlig et giverægtepars initialer. Svære malmlysepigge. Stagerne⁴⁸ er tidligst omtalt i inventariet for 1707.⁴¹

Messehagel med *rygkrucifiks* (fig. 16) fra o. 1706,⁴⁹ overflyttet fra en ældre hagel til nyere, rødt fløjel og med genanvendelse af ældre, brede guldgaloner.⁵⁰ Krucifikset, der er 63,5 cm højt, er et reliefbroderi udført efter et i 1700'rne ofte anvendt forlæg (jfr. bl.a. Bra-brand s. 1532), stukket med guld- og sølvtråd samt med anvendelse af forskelligt farvet silke-tråd. Kors, Kristi hår, skæg og lænde-klæde samt skønskrifts bogstaverne på skriftbåndet er gyldne, mens båndet, Kristi legeme og dødnin-gehovedet over de korslagte knogler er stukket med sølv. Kristi strålelorie er isyet guldepaier-ter, mens torne-kronen er broderet med grønt, der i to nuancer er anvendt til Golgathahøjen, hvis blade har guldribber; kraniets øjne er af gulbrun silke. Restaureret 1970 af Selskabet for kirkelig kunst. Den oprindelige *†messehagel*, hvortil krucifikset hørte, var af »gul aurora fløjel« ligesom det tilhørende *†alterklæde* og begge dele skænket af friherreinde Sophie Elisabeth Charisius⁴² (jfr. s. 2136) - Kirken har desuden tre moderne messehagler, en af hvid silke indvirket med guldblomster, samt to vævede, den ene lilla med guld, den anden grøn med guld.

Enkel *alterskranke*, o. 1962; den foregående, o. 1900,²⁵ var halvrund, med drejede træbalu-stre.

Døbefont (jfr. fig. 10), romansk, af grovkor-net granit, kummen, ca. 85 cm i tv., af rødlig, foden af grålig granit. Den glatte kum-me har ved munden en svag rundstav, mar-keret ved grofthuggede linier; mod indersiden er kanten let affaset foroven. Afløbshul i to afsæt: et øvre, 11 cm i tv. og ca. 5 cm dybt, og et nedre, 3 cm i tv., hvorfra den egentlige rende løber. Den monolite, koniske fod har

Fig. 15. Dåbsfad af messing fra o. 1550. Udsnit af randen med fabrikationsstempel HS og skjold med giverinitialer (s. 2140). NE fot. 1980. - Brass baptismal dish from c. 1550. Section of rim with maker's mark HS and shield with donor's initials.

Fig. 16. Rygkrucifiks fra o. 1706, på nyere Messehagel (s. 2139). NE fot. 1981. - Cruciform orphrey from c. 1706 on chasuble of later date.

Fig. 17. Prædikestol fra 1600'ernes første tiår, tilskrevet Mikkell van Grønningen i Hornslet (s. 2140). NE fot. 1980. - Pulpit from the first decade of the 17th century, ascribed to Mikkell van Grønningen of Hornslet.

både foroven og -neden et fladt afrundet led. 1882²⁵ ønskede man fonten (ligesom korbuen) afrenset, så granitten kunne komme til syne.

Dåbsfad, o. 1550, af messing, sydtysk arbejde med drevne og punslede ornamenter og med »fabriksstemplet« »HS« på randen; først erhvervet af kirken efter 1726 (jfr. †dåbsfad). Fadet hører til en meget almindelig type med hjort-og-hund-frise både på randen og i bunden omkring et cirkelfelt med bebudelsesscene. Her udenom en ring af næsten udpudsede minuskier, hvis uforståelige remse på syv bogstaver endnu 1909 kunne læses: »mivcave«. Desuden ses stemplede ornamenter afgrænsende dyrefrisen. På randen (fig. 15) er graveret et symmetrisk skjold med bomærke og (ægte-pars?) initialer: »HIW. LID«.

†*Dåbsfad*, af tin, omtalt i inventariene 1707⁴¹ og 1726.²⁷

Dåbskander. 1) O. 1940, af messing med sølvstjerner, på låget relief af Gudslam. Ude af brug. 2) Skænket ved kirkens overgang til selv-

eje 1. april 1975; aflyst, hamret messing, stemplet »Hofstætter«.

Korbuekrucifiks, skænket 1935, bronzefigur på egetræskors, ophængt over korbuen.

Prædikestolen (fig. 17-20), fra 1600'ernes første årti, er tilskrevet den kendte billedskærer Mikkell van Grønningen, hvis værksted i Hornslet har leveret flere betydelige arbejder til østjyske kirker, herimellem den nærbeslægtede altertavle i Trige (s. 1713ff.). Storfelternes evangelistmalerier stammer fra o. 1700.

Den lille, men forholdsvis høje stol, af eg, har fem slanke, tredelte fag adskilt af skiftevis mandlige og kvindelige hermer; i storfelterne er små bueslag, med riflede pilastre, under reliefskærne våbner eller kartoucher. Både over frise og postament ses spinkle tandsnitlister, mens kraftige karnis-tandsnit omkring frise-stor- og postamentfelter er rekonstrueret ved restaureringen 1936 efter spor i malingen. Frise- og postamentfremspring har profilerede rammer omkring diamentbasser, der ligeledes pryder hermeskafterne foroven. De nøgne hjørnehermer (fig. 18-20), der især er karakteristiske for værkstedet, har som i Trige korslagte arme med hænderne skjult, bortset fra en af kvinderne, der spreder venstre hånds fingre (fig. 20). Også her vises en gammel mand med langt skæg, en yngre med svunget overskæg og en ung, skæggløs.⁵¹ Kvinderne herimellem har henholdsvis håret skjult under langt hovedklæde med diadem, langt hår, der falder i to lokker ned foran, og kort hår lagt i valk omkring ansigtet. Over storfelternes bueslag ses de reliefskærne våbner for (fra øst): 1) Ulfstand, 2) Bryske og 3) Bille, der henviser til Carl Bryske, lensmand på Århusgård fra 1602 og til sin død 1613 (jfr. historik), og hans to hustruer, Ide Ulfstand (†1579) og Else Bille, som han ægtede 1583 (†1621). En kartouche i 4. felt er bortskåret o. 1700, mens en stærkt fliget kartouche i 5. felt rummer to indskårne bomærker flankeret af initialerne »IS« og »AN«, formodentlig de to kirkeværgers initialer. Den daværende sognepræst »H. (c: hr.) Marten Andersøn« har faet indskåret sit navn i stolens gesimsplade⁵² med samme velformede bogstaver,

hvormed billedskæreren har signeret sin altertavle i Krstrup (Randers amt).

Stolen bæres af en kraftig, profileret stolpe med tre svejfede, forskelligt profilerede knægte, muligvis genanvendte bærestolper fra det tidligere therskabspulpitur (se ndf.).

1936 blev prædikestolen restaureret af kirkemaler Povl Jensen og snedkermester Th. Rasmussen, Århus.⁵³ En nystaffering tog udgangspunkt i de oprindelige farver, på kridtgrund, der fandtes under flere overmalinger: en egetræsfarve med hvide hermefigurer fra o. 1876 og en perlefarve fra o. 1800.⁵⁴ I storfelterne har der antagelig oprindelig været tmalerier af evangelisterne, idet der i 5. postamentfelt fandtes spor efter navnet »Iohanis« i guld på sort bund. O. 1700 blev de overmalet i samme naive stil som bl.a. Borums (s. 1999). Den velsigende Kristus med verdenskuglen er flankeret af Mattæus - Lukas og Markus - Johannes, alle

Fig. 19-20. Hermefigurer fra prædikestol o. 1610 (jfr. fig. 17) (s. 2140). NE fot. 1980. - *Hermes from pulpit c. 1610.*

Fig. 18. Udsnit af prædikestol o. 1610 (jfr. fig. 17) (s. 2140). NE fot. 1980. - *Section of pulpit c. 1610.*

i brogede dragter på mørkebrun baggrund. I frise- og postamentfelter er afdækket samtidige frakturindskrifter, oprindelig hvide, nu gyldne på sort bund: »Gud Vær mig Syndere Nadig« og »Op Lad mine Øyne At Jeg maa See De underlige Ting af Din Lov. psalm. 119 v. 18.« Til denne overmaling hørte en rød og blågrøn marmorering på træværket samt et Marselis-våben, holdt af stående løver, henvisende til kirkeejeren (jfr. historik), malet på den bortskårne kartouches plads. Ovenover er tilføjet indskriften: »Baron Constantin von Marselis«. I forbindelse med en overmaling med gråblåt o. 1800 maledes et tilsvarende Marselis-våben tværs over Lukasskikkelsen. Stolens nystaffering fra 1936 omfatter farverne rødt, blå og grønt samt en del guld og sølv, på mørkebrun baggrund; hermefigurerne har lys karnation, mændene gyldent hår, kvinderne sølv på hår eller hovedklæde. - En trappe med jerngelænder er tilføjet 1962.⁵⁵

En tlydhimmel er omtalt ved synet 1862.⁵⁶

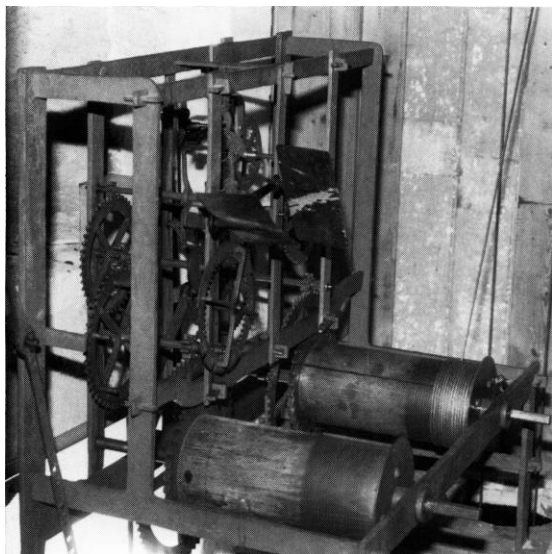

Fig. 21. Tårnur fra begyndelsen af 1800'rne (s. 2143). Hans Stiesdal fot. 1983. - Tower clock, 19th century.

Stolestader, 1962, i lyst egetræ. Det forrige *†stoleværk*, fra 1900, var udført med stolene i Kolt (s. 2190) som model.²⁵ Nyere armstol til præsten i korets nordøsthjørne. En *†præstestol* af fyr, 161 cm høj, med skåret årstal »17-87«, havde form som et højsæde med udsavede, bladformede konturer og ryggen formet efter apsidens, hvor den havde sin plads.³⁷

†Herskabspulpitur, kaldet »Marselisborgs stol«,²⁵ er tidligst omtalt 1809.⁵⁸ Det var anbragt ved nordvæggen i skibets østligste fag, hvor en dør⁵⁹ førte ud til en trappe med adgang fra kirkegården; et skur dækkede over indgangen. 1850 ønskede provsten pulpituret fjernet, da det var »til vandsyn for kirken«, men da sogneboerne ønskede at beholde det, nøjedes man tre år efter med at »indskrænke« det og foretage en reparation. 1896 blev pulpituret nedtaget og 1908 døren tilmuret.²⁵ Nogle svejfedes knægte er måske genanvendt på prædikestolen (se denne).

Orgel, bygget 1966 af Marcussen & Søn, Åbenrå, og tegnet af arkitekt Aksel Skov. Det har 13 stemmer fordelt på hovedværk, brystværk og pedal. Anbragt på gulvet i tårnrummet, opbygget i to dele, stående på hver side af vestvinduet.

†Orgler. 1) Et positiv nævnes første gang 1827, hvor det trængte til reparation.³⁶ Instrumentet var anbragt ved korbuen oven over *†herskabsstolen*,²⁵ og stilladset under orgeltrappen dækkede udsynet til alteret fra »fruentimmerstolene« i skibets nordside.⁶⁰ 2) Anskaffet o. 1853,²⁵ formentlig placeret ved korbuen på den plads, der var efterladt ved herskabsstolens indskrænkning (se endvidere *†epitaf*). 3) Bygget 1901 af Fr. Nielsen, Århus. Disposition (fem stemmer, ét manual og anhangspedal): Manual: Bordun 16', Principal 8', Bassethorn 8', Salicional 8', Oktav 4'. Pedal: anhang. Mechanisk aktion.⁶¹ Ombygget og udvidet 1942 af A. C. Zachariasen & Søn, Århus. Efter ombygningen havde orglet hovedværk, svelleværk og pedal med i alt ni stemmer, hvortil yderligere kom tre forberedte. Elektrisk traktur, ventilmembranvindlader.⁶² På samtidigt *†pulpitur* i tårnrummet.

Tre *salmenummertavler*, 1962.

To nyere, ens *præsterækketavler*, rektangulære træplader med forsølvet profilramme og hvid

Fig. 22. *†Klokke* støbt 1833 af P. P. Meilstrup i Randers (s. 2143). Aksel Skov fot. 1960. - Bell cast in 1833 by P. P. Meilstrup, Randers.

skriveskrift, den ene opmalet 1934. På tårnrummets sydvæg.

Lysekroner. To ens, skænket år 1900 af sognets beboere.⁶³ Aflyst messing. Otte lysearme, der fra det øvre slyng skyder otte andre, mindre arme; otte prydarmer med refleksblomster. Ophængt i skibet. En nyere, mindre krone, syvarmet, er ophængt i tårnrummet.

En nygotisk messinglampe, skænket 1900, ved prædikestolen.⁶³ Lampetter fra 1962 i kor og tårnrum.

Kirkeskib, korvetten »Ostkar«, en model af et (norsk?) orlogsfartøj med 14 kanoner, i sin tid repareret i Århus. Bygget 1840 af skovfoged og møllebygger Jens Sørensen, Frydenlund, der selv havde arbejdet på Århus beding, og skænket af sønnen, Jens Sørensen. Ophængt i skibet 1900; repareret 1936.⁶⁴

*Tårnurs*⁶⁵ (fig. 21), fra beg. af 1800'rne, otte-døgnsværk med timeslagværk i smedjernsramme, samlet med kiler (højde 92 cm, længde 91 cm). Rammen er nederst, hvor de to valsehjulsaksler sidder, 52 cm bred, men hæver sig i den ene side i kun 18 cm's bredde, inde-sluttende de øvrige aksler i værket, som er tilsvarende korte. Denne sjældne værkttype kaldes »stolformet«.⁷⁹ Optræk direkte på akslerne; spærkegler. Stokkedrev overalt i de to værker, som hver har to mellemhjul. Den nuværende stiftgang med sekundpendul af træ erstatter en oprindelig hagegang, fra hvis velle taphullerne endnu ses. Slagværk med konventionel udløsningsmekanisme og seks hammerløftestifter på nedre mellemhjul. Vindfang, visertransmission og lodder fornyet. Uret står i nyt urhus ved vestmuren, lige under klokkerummet. Fornyet skive på tårnets vestfacade, flyttet fra en højere placering til den nuværende 1963. I flere kirkesyn i 1700'rne²⁷ og så sent som 1811⁵⁸ nævnes uret ikke, men det må være anskaffet før 1836, da det første gang omtales som »standset i sin gang«.⁸⁰

To *klokker*, støbt 1963 af »Petit & Fritsen, Aarle-Rixtel, Holland«, henholdsvis nr. 3920, 93,5 cm i tv.m., og nr. 3921, 84 cm i tv.m. På sidstnævnte versalindskriften: »Skænket af Sidsel Marie Rasmussen 19/10-1884, 13/4-1950«.

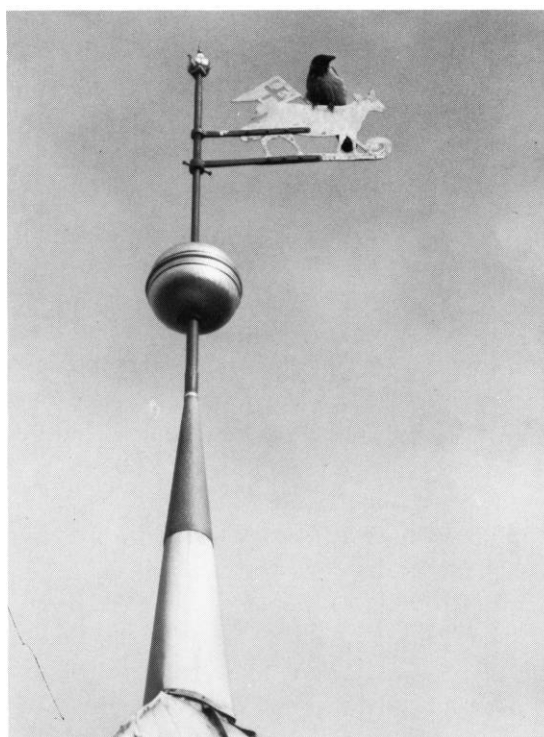

Fig.23. Tårnets vindfløj (s. 2135). JJF fot. 1980. - *Weather vane on tower.*

Begge har om halsen ornamentborter med violinspillende engle mellem blomsterranker samt kors forbundet af buer.

†*Klokker.* 1-2) Ved klokkeskatten 1528 afleveredes en klokke, der med »jernfang« (det jern hvori klokken var ophængt) vejede 1½ skipund og 3 lispund, samt en »marnløs« klokke (dvs. uden ophængningsring), der vejede 16 lispund.⁶⁶ - 3) 1707 omtales den nyligt reparede klokke,⁶⁷ som man imidlertid dårligt kunne ringe med 1726, fordi tårnloftet var forfaldent og vanskeligt at stå på.³⁷ - De sporadisk bevarede regnskaber har ingen meddelelser om klokken, før den 1827 omtales som løs og 1833 som ubrugelig.³⁶ 4) Afløseren (fig. 22) var ifølge klokkeindskriften »støbt i Randers aar 1833 af P. P. Meilstrup«. Indskriften, med reliefversaler, stod øverst på halsen oven over et bælte af tætsiddende riller. Nedtaget 1960.

GRAVMINDER

†*Epitaf*,⁶⁸ o. 1650,⁶⁹ med maleri af sognepræst Jens Lauritzen, †12. sept. 1672, hans to hustruer og otte børn, fire sønner og fire døtre (jfr. gravsten nr. 5). Af en skildring fra 1731 af »curieuse Sager« fremgår, at »iblandt de 4 Sønner, som staa bag ved ham (sognepræsten), sees de tvende i Geistlig habit; men dette er især at observere, at næst ved ham er intet meere at see af den eene Søn, end det bare Hoved; saa og, at Præstens højre Øje er af Maler=penselen med røde Blod=pletter gandske overstrøget, hvilket siges saaledes med fliid at være giort af Mesteren.« Der hentydes her til en beretning om, at en af sognepræstens sønner skulle have givet faderen dette mærke ved øjet, og at sønnen senere blev halshugget i København efter at have begået en anden forseelse, der måske var blevet ham tilgivet, hvis ikke det var kommet øvrigheden for øre, at han havde slået sin egen far.

1843 fik kirkeejeren kancelliets tilladelse til at fjerne epitafiet fra koret, fordi det var brøstfældigt og næppe kunne repareres; indskriften var ulæselig, og i øvrigt generede det opgangen til orglet⁷⁰ (jfr. ovenfor).

Gravsten. 1) O. 1600-50. Grå kalksten, 76x69x7 cm, indrammet af en bred og en smal bort, i hjørnerne dobbeltrosetter. Af den næsten nedslidte indskrift med versaler læses kun sidste linies »amen«. Oprindelig i korgulvet, 1908 opstillet ved en af korets vægge,²⁵ o. 1962 flyttet til våbenhuset.

2) (Fig. 24), o. 1625-50, over Niels Pedersen, kirkeværge for Wibye kirke, †16•, og hustru [A]nne Knvdtzdaater, †16• (? sønner og seks døtre).

Gråhvid kalksten, 221x140x12 cm, indskriften med reliefversaler meget nedslidt. Stenen, der er udført efter samme forlæg som en sten i Århus domkirke (nr. 36, s. 785), har en bred ramme prydet med slyngbånd og kasseteværk, i hjørnerne afbrudt af evangelistcirkler, foroven Mattæus og Markus, forneden Lukas og Johannes. I skriftfeltet er øverst et stort englehoved, nederst et timeglas mellem to kra-

nier over knogler; yderst til hver side et renæssancebomærkeskjold, til venstre kirkeværgens næsten udslidte med et sammenflettet monogram »NPS«, i hustruens hendes initialer »AKD« over Jesumonogram. 1909 lå stenen vestligt i skibets midtgang, 1962 i våbenhuset.

De øvrige gravsten, hvoraf fem er lagt over medlemmer af samme præsteslægt, lå i korgulvet som det tidligere var skik for præstefamilier, indtil 1908 da stenene blev opstillet langs korets vægge;²⁵ 1962 anbragt ved væggene i våbenhuset.

3) O. 1638. Versificeret gravskrift over hr. Morten Andersen Hæde (jfr. prædikestol), provst i Ning herred nogle og tyve år og præst til Tising (dvs. Tiset) og Wibye, †1624, og hustru Maren Jacobsdaater, †1638 27. april:

»anno it thvsind sex hvndred aar
tiffve oc fire det var forsand
vdi marty manned: nv hviler hand
den anden en gvdfrøctig qvinde
retsindig oc dydig i alle sinde«.

Grå kalksten, 181X121Xca. 10 cm, indskriften med velhuggede, fordybede versaler inden for konturlinier.

4) O. 1640, over Lavritz lensøn, hr. lens Lavritzøns og Margrete Morte[n]s[dat]ters anden sø[n], f. ?-21. nove[mber] - død ? Nederst citat fra »psal. 126« og på latin: de, som sår med tårer, skal høste med jubel, underskrevet: »I.LMP. (sammenskrevet) H.E. - M.M.D.«, dvs. lens Lauritzen Mariager pastor hujus ecclesiæ (denne kirkes præst) - Margrete Mortensdatter⁷¹ (jfr. gravsten nr. 5).

Lille, rødlig kalksten, 84x56,5x ca. 5 cm, rammen prydet med slyngbånd, der i hjørnerne er afbrudt af fembladsroset. Tværskrift med reliefversaler på trambuleret baggrund, stærkt slidt midtpå, og med brud tværs over stenen.

5) (Fig. 25), kort efter 1642. Figursten over Ie[n]s Lauritzøn [M]a[riager],⁷² ? år sognepræst til Wibye og Tisin[g] (c: Tiset), †•, og to hustruer, den første [Margrete Mortensdatter] velsignet med fire sønner og fire døtre, †1642 25.juni i sit 42 år, den anden Kirstine Hansd(at)ter, †• (jfr. †epitaf).

Fig. 24. Gravsten nr. 2, o. 1625-50, over kirkeværge Niels Pedersen og hustru (s. 2144). NE fot. 1980. - Tombstone no. 2, c. 1625-50 for the churchwarden Niels Pedersen and his wife.

Fig. 25. Gravsten nr. 5, o. 1642, over sognepræst Jens Lauritsen Mariager og to hustruer (s. 2144). NE fot. 1980. - Tombstone no. 5, c. 1642, for the parish priest Jens Lauritsen Mariager and his two wives.

Lysgrå kalksten, 206x146x10-12 cm; indskriftens reliefversaler stærkt nedslidt. Stenens tredelte reliefudmykning er beslægtet med en sten i Århus domkirke (nr. 64, s. 804), og har som denne en epitafielignende fremstilling af sognepræsten og hans to første hustruer, knælende og seende op mod en lille Kristus, der som verdensdommer sidder på regnbuen omgivet af en skybræmme. Mellem personerne en næsten udslidt, religiøs versalindskrift og herunder præstens monogram, ILM, formet således, at L'et danner korsstammen i et lille krucifiks. Stenens centrale figur er den opstandne Kristus med sejrspanen (uden glorie), stående på slangen oven på graven, under en fladbue (med forsvundet indskrift), som holdes af to kraftige dydefigurer; ved deres hoveder forkla-

rende indskrifter, til venstre »spes«, Håbet, med due og anker, til højre »iusticia«, Retfærd, med sværd. Dyderne står på det aftrappede skriftfelt, i kartoucheramme; prikhusget baggrund. Formentlig fra et Århus-værksted.

6) 1645, lagt af sognepræsten Jens Lauritzen Mariager (jfr. nr. 5) over svigerinden Margrete Mortensdatter, †1645, 33 år gl.⁷³ Af den meget slidte, versificerede indskrift med reliefversaler kan læses enkelte oplysninger: [Ma]rgret Mortensdaater »som tree oc tredve aar/ Herrens kaars oc siggdvm bar/ vden sind og sands tillige/ det kand mand [i] sandhed sige ... Bekost h. lens Lavritzøn i Wiby denne sten. 1645.«

Grå kalksten, 92 X 61 X ca. 5 cm, med en slyngbåndsprydet ramme svarende til nr. 4 og

Fig. 26. Gravsten nr. 7, 1651, muligvis over en datter af sognepræst Jens Lauritzen (jfr. fig. 25) (s. 2146). NE fot. 1980. - *Tombstone no. 7, 1651, possibly for the daughter of the parish priest Jens Lauritzen.*

antagelig fra samme værksted. Hele midtfeltet udfyldt af indskriften.

7) (Fig. 26), 1651, muligvis over en datter af sognepræst Jens Lauritzen Mariager (jfr. nr. 5).

Lille, rødlig kalksten, 84x57xca. 5 cm, med delvis nedslidt indskrift med reliefversaler i fodfeltet: »Transitus ce[l]er est et avolamus« (hurtigt går vi forbi og flyver så bort herfra). Herunder årstallet »16-51« adskilt af et skjold, der dels rummer et Jesumonogram, der sædvanligvis anvendes på gravsten over kvinder og unge piger, og dels over monogrammet de næsten udslidte initialer »MI(?)D«, måske for MargreteJensdatter.⁷⁴ Inden for en ramme med omløbende slyngbånd og under et bueslag med englehoveder i sviklerne ses en lille engel, der med timeglas i hænderne symboliserer det flygtige liv. Englen står med det ene ben på et kranium, lagt over knogler mellem spirende planter. Nok fra samme værksted som nr. 4.

8) (Fig. 27), o. 1670, over Iachob(!) Hansen, f. i Carlby i Sønderhald herred, tjente på Bvstrvp i 9 år og på Calløe i 7 år, »saa og paa Haverballegaar for ladefoget« i 17 år, †15.juli 1670, 59 år gl.

Mørkrød kalksten, 191X83X ca. 8 cm, indskriften med store, velhuggede reliefversaler inden for en glat ramme i et felt med nedre, skjoldformet afslutning. Top- og fodfelt har hver tre ovaler med blade i sviklerne, i midt-ovalen foroven den opstandne Kristus med sejrspanen, flankeret af evangelisterne Mattæus og Markus, forneden timeglas på kranium mellem Lukas og Johannes. Trambuleret baggrund for indskrift og figurer.

Gravkrypt i tårnet (jfr. fig. 2-3), antagelig indrettet 1785 af kirkeejeren i forbindelse med tårnets ombygning⁷⁵ (jfr. s. 2134 og mindeplade). Krypten har adgang ad en trappe under tårnbuen og far lys og luft gennem en skakt i tårnets nordmur. To fløjlsbetrukne egckister er hensat her. På lågene fandtes endnu 1934 løstliggende, »udhamrede og graverede kobberplader« med de afdødes data: 1) 1786, for Dorrothea Øllegaard Gersdorff, født Rosenkrantz, *4. okt. 1723, †6.juni 1786, og hendes ægtefælle, 2) baron Christian Rudolph Philip Gersdorff *17. dec. 1723, †1.juni 1800.⁷⁶

Kirkegårdsmonumenter. Mindesmærker af støb-jern i kirkegårdens nordvestre hjørne. 1-2) 1834, 1838, to ens kors, 95,5 cm høje over betonfundament: de består af en for- og bagside støbt hver for sig, med trekløverformede korsarmsender, der på forsiden foroven har et relief af en sommerfugl, på bagsidens tværarme rosetter. Indskriften står med reliefversaler, navnene med fraktur: 1) »Minde om Margrette Detlevvine Magdalene Møller fød Voss« (på forsiden), *24.juni 1779, †19. apr. 1834 (på bagsiden). 2) Tilsvarende: Hans Christian Møller, *1. apr. 1776, †4.jan. 1838. 3-4) (Fig. 28), o. 1848, to ens, skjoldformede plader, 107 cm høje over soklen, med roset i øvre cirkelskive og under indskriften, med reliefkursiv: 3) »Minde over Gaardmand Niels Dideriksen reist af hans Enke Kjersten Ovesdatter«, *1771 i Viby, †smst. 20.juli 1848, 77 år gl.; herefter

prisende ord om ham som ægtefælle og fader, velgører og »oplyst og vindskibelig som Bonde«. På bagsiden antik oliekanne og vers om hans kristentro. 4) »Minde over Niels Diderik-sens Enke Kjersten Ovesdatter sat af en taknemmelig Efterslægt«. *1789 i Viby, †smst. 15. dec. 1848, 59 år gl. Tilsvarende prisende ord om hende ved ægtefællens langvarige og smertefulde sygdom - »hun var en flittig og vindskibelig Huusmoder..«. 5) 1856. Enkelt kors, 93 cm højt, med trekløverformede korsarmsender, hvorpå sommerfugl både på for- og bagside; nederst på stammen to nedadvendte fakler. Indskrift med reliefkursiv for »den salige Kone Maren lensdatter«, født i Tingskoven 27. dec. 1820, død på Vibye Mark 25. maj 1856, 35½ år gl.

†Gravkælder for familien Gersdorff, formodentlig anlagt 1802 sydøst for koret, nær det nedbrudte nord-sydgående kirkegårdsdige. Ved en undersøgelse 1932⁷⁷ fandt man, at kælderens bestod af to tøndehvælvede, pudsede rum med murstensgulv, orienteret øst-vest. Lave murbænke ved siderne havde understøttet de da sammenfaldne kister, to voksen- og en barnekiste, hvorfra enkelte beslag og †kistepla-

Fig. 28. Støbejernsmonument nr. 4 over Kjersten Ovesdatter, †1848 (s. 2146). NE fot. 1980. - Monument in cast iron no. 4 for Kjersten Ovesdatter, d. 1848.

der var besvaret, men som nu synes forsvundne:

1) 1802. »Hans Excellence Hr. Nicolaus Maximilian Baron Gersdorff«, f. i Husum 1725, gik ind i militæretaten i sit 23. år som løjtnant, tjente sig op gradvis til de høje charger, giftede sig 1760 med sin efterlevende gemalinde Sofie Magdalene komtesse af Reventlou, som med 4 sønner nu savner ham. Ud-nævnt til kommandant på Rensborg fæstning 1789, siden kommandant i København 1793 og derpå guvernør 1795, benådet med Dannebrogordenen 1774 og Danmarks højeste ærestegn Elefantordenen 1801, i hvilket år han nedlagde alle sine embeder, rejste derpå til sit arvede baroni Marselisborg, hvor han døde 26. sept. 1802 i sin alders 78 år.⁷⁸ Den rektangulære kisteplade, af tin, med indprikket indskrift, var omkranset af blybeslag, akantusblade og muslingeskaller, der tillige indfattede to små, svævende engle med palmegrene.

2) 1803. Lille, oval tinplade, indfattet af per-

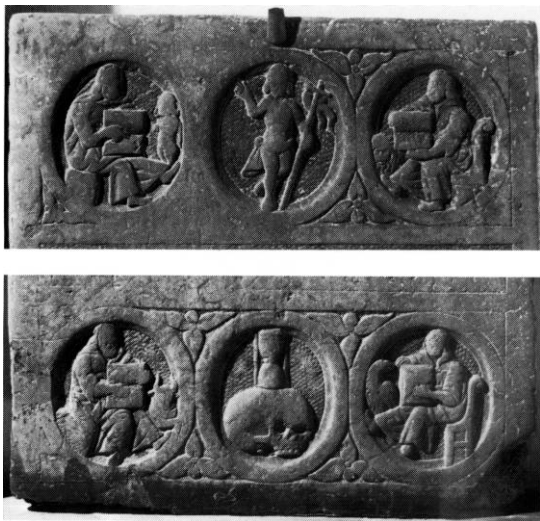

Fig. 27. To udsnit (øvre og nedre del) af gravsten nr. 8, over ladefoged Iachob Hansen, †1670 (s. 2146). NE fot. 1980. - Two sections (upper and lower) of tombstone no. 8, for the steward Iachob Hansen, d. 1670.

lestav, af bly, med fa rester af navne som »Lodovika«, [Marselis]»borg« og »Christian Ludvig«, hvoraf fremgik, at den afdøde var den ni dage gamle sønnedatter af ovenstående, Sophie Cathrine Lovise Gersdorff, †16. okt. 1803.

3) 1811. Oval kisteplade af fortinnet jern med sortmalet indskrift over Sophie Magdale- ne Gersdorff, f. Reventlou, †6. marts 1811 (jfr. †kisteplade nr. 1). Der blev desuden fundet enkelte kistebeslag af bly, fire små kvindehoveder med »strålekrave« og en flammende, laurbær- kranset urne; ved kvindens hånd lå fire guld- ringe.

KILDER OG HENVISNINGER

Arkivalier: Se fortegnelse over arkivalier vedr. kir- kerne i Århus amt i almindelighed s. 37-39 samt forkortelser s. 42-44 og s. 1650-51.- Synsprotokollen 1862ff. har ikke kunnet efterspores.

NM 2. afd.: Håndskrift: F.Uldall: Om de danske landsbykirker, III, 1885, s. 262-265. Indberetninger ved S. A. Claudi-Hansen 1909 (bygning), Chr. Axel Jensen 1909 (noter om bygning og inventar), brev fra Th. Rasmussen 1932 til E. Haugsted (gravhvel- ving), Povl Jensen 1936 (altertavle) og 1937 (prædi- ke stol), Georg N. Kristiansen 1948 (altertavle og †præstestol), Aksel Skov 1962 (bygning), Mogens Larsen 1979 (altertavle), Vibeke Michelsen, Jens- Jørgen Frimand og Poul Grinder-Hansen 1979 og 1980 (inventar og gravminder). - Fyldige udskrifter af de gennemgæede arkivalier findes i NM 2. afd. - Bygnings- og kalkmaleribeskrivelse ved Niels Jør- gen Poulsen, inventar og gravminder ved Vibeke Michelsen, orgel ved Ole Olesen og tårnur ved Hans Stiesdal. Redaktionen afsluttet 1983.

Notebøger. NM 2. afd.: Povl Jensen XIII, 1937, s. 36-37, 64-65, 69 (prædike stol).

Tegninger og opmålinger. NM 2. afd.: Forslag til udvidelse af kirken ved M. B. Fritz 1932. - Opmå- ling af kor og alterskranke ved M. B. Fritz 1935. - Opmåling af prædikestolsfag, tegning af våben og kalke af indskrift ved Povl Jensen 1937. - Restaure- ringsforslag ved Aksel Skov 1961, plan og snit af kirken. - Plan og snit af kirken ved Jørgen Viemose og Jens Hougaard 1971. - Længdesnit af kirken ved Vagn Andersen m.fl., Arkitektskolen i Århus 1973-74.

Litteratur: ØJyHjemst. 1964, s. 148-153 og 1981, s. 65-74. - MeddÅSt. 1974, s. 61. - Se note 1.

¹ Vdr. Kirkens og kaldets historie henvises i almin- delighed til August F. Schmidt (og Poul Rasmussen): Viby Sogns Historie I-II, Århus 1942-49, især I, 41-102: Poul Rasmussen: Viby kirke og sognets ældste præster.

² Jfr. Sv. Aakjær (udg.): Kong Valdemars Jordebog I, 1926-43, s. 5.

³ Præsteindb. til Ole Worm, s. 48f. (ved sognepræst Jens Lauridsen Mariager, sml. gravsten nr. 5).

⁴ Jfr. Ejler Haugsted: Et middelalderligt Fundament i Viby, i ÅrbÅrhSt. 1917, s. 139-45.

⁵ P. F. Suhm: Nye Samlinger til den Danske Historie I, 1792, s. 76f.

⁶ Frederik I.s registranter, s. 120.

⁷ Kronens Skøder II, 108.

⁸ LA Vib. Landstingets skøde- og panteprotokol 1706-11 (B 24.670), fol. 484.

⁹ LA Vib. Landstingets skøde- og panteprotokol (B 24.702), fol. 835; auktionsskøde af 5. maj 1772.

¹⁰ Overenskomst af 22. nov. 1897, tinglæst 29. febr. 1908.

¹¹ MeddÅSt. 1975, s. 20.

¹² Århus Domkapitels Jordebøger I, 124. De øvrige kirker i Ning herred betalte 1 ørte rug, 1 ørte byg, ½ eller 1 ørte havre og 1 lam.

¹³ Kronens Skøder II, 260. Om afgiftens videre hi- storie jfr. note 1, bd. I, 57.

¹⁴ Århusgård og Åkær lens jordebog 1544, udg. v. Poul Rasmussen 1960, s. 32.

¹⁵ KancBrevb.

¹⁶ Ifølge Ning herredsbog 1690 (LA Vib. Århus bispearkiv (C 3.1106)) var præsten Anders Skriver, død 1592, i begyndelsen kun præst i Tiset.

¹⁷ Kronens Skøder II, 74.

¹⁸ MeddÅSt. 1977, s. 49.

¹⁹ Jfr. note 1, bd. I, 34-40 samt August F. Schmidt: Danmarks Helligkilder 1926, s. 146.

²⁰ Danske Helgeners Levned, oversat af Hans Olrik 1893-94, s. 310; sml. også Helge Søgaard: Sanctus Nicolaus Arhusiensis. Den hellige Niels fra Århus, i ÅrbÅrhSt. 1976-79, s. 75-89.

²¹ Jfr. note 3.

²² Jfr. note 1, bd. I, s. 93 og 67.

²³ Mønterne opbevares i Møntsamlingen, National- museet (F. P. 2816).

²⁴ Jfr. note 1, bd. II, 25ff.

²⁵ LA Vib. Hads-Ning hrdr.s provsti. Synsprotokol 1842-1909 (C 31.1-4).

²⁶ Jfr. note 1, bd. II, 29.

²⁷ LA Vib. Århus bispearkiv. Kirkesyn 1700-1803 (C 3.1166-76).

²⁸ Jfr. note 1, bd. I, 64.

²⁹ Samme I, 53 og II, 256.

³⁰ Sml. Vejlbj, Søften og Skivholme.

³¹ Jfr. note 1, bd. I, 44.

³² Loftet er hævet o. 1871, jfr. note 31.

Fig. 29. Landsbyplan 1:10000 af Viby og Terp, målt 1817. Nye udstykninger medtaget indtil 1860. X angiver kongsgårdens formodede beliggenhed. — *Map of the village 1817.*

³³ ØJyHjemst. XXIX, 1964, s. 148-53.

³⁴ Jfr. note 1, bd. I, 63.

³⁵ Jfr. s. 295ff.

³⁶ LA Vib. Ning hrd.s provsti. Synsprotokol for kirker m.m. 1827-42 (C 30B.3).

³⁷ Jfr. note 1, bd. I, 63f.

³⁸ LA Vib. Århus Vor Frue kirkeinspektionsarkiv (C 618.2). Regnskabsbog 1656-93.

³⁹ Gengivet af Poul Rasmussen, note 1, bd. I, 63f.

⁴⁰ Note 1, bd. I, 43.

⁴¹ Jfr. note 1, bd. II, 29.

⁴² LA Vib. Århus amtsarkiv. Biskop Ocksen og andre gejstliges breve 1714-32 (B5 A.126).

⁴³ Nordre postamentfremspringes englefigur har faet nyskåret vinge til erstatning for en »uheldig« fra 1890.

⁴⁴ Bag på altertavlen malet: »Aar 1890 er Alteret

Restaureret af V. Stender i Aarhus« (indb.).

⁴⁵ Indb. 1948.

⁴⁶ Måske er taltersættet en erindringsgave ligesom talterklædet, skænket efter at baron Marselis' lig havde stået i kirken fra bisættelsen her 18. aug. 1699 til 4. juni 1706, da det overførtes til Marselis' kapel i Århus domkirke (jfr. s. 866).

⁴⁷ A. Fleron eller A. A. Frimand.

⁴⁸ Den ene stage, der er lidt lysere i godset, har et hul forneden i lyseskålen, den anden har mærker efter stød.

⁴⁹ Ved synet 1707 omtalt som ny; jfr. note 41.

⁵⁰ Synet ønskede 1898 stoffet fornyet og galonerne oppudset (note 25); 1935 blev stoffet delvis fornyet.

⁵¹ Måske som af Poul Rasmussen foreslået (bd. I, 47) symboliserende de tre levealdre.

⁵² Uheldigvis er her også indskåret: »Niels Granild 1936«, navnet på den daværende sognepræst.

⁵³ Indvendig i stolen malet: »istandsat under Nationalmuseet 1936«.

⁵⁴ Jfr. Viby kirkeblad aug.-sept. 1936.

⁵⁵ 1900 blev stolen flyttet en alen nærmere korbuen og sænket to tommer (note 25).

⁵⁶ Jfr. note 1, bd. 1,47.

⁵⁷ Indb. 1909 og 1948 (med tegning).

⁵⁸ Jfr. note 1, bd. 1,65.

⁵⁹ Jfr. fot. 1962 i NM.

⁶⁰ 1850 ønskede provsten positivt nedtaget af stolen og opstillet på et fodstykke. Skolelæreren, der tillige var organist, ville da lettere kunne komme til orglet, når han havde læst fra kordøren (note 25).

⁶¹ A. C. Zachariasen & Søn: udateret ombygningstilbud, i Orgelreg. Foto af spillebord før ombygningen, i Orgelreg.

⁶² Organist- og Kantorembederne, 4. udg. 1944, s. 153. Zachariasens orgelfortegn, anfører årstallet 1941.

⁶³ Jfr. note 1, bd. 1,51.

⁶⁴ Samme s. 48 og Henning Henningsen, i Årb-ÅrhSt. 1952, s. 111.

⁶⁵ Vedr. konstruktion og forklaring af et tårnur, se DK Holbæk s. 48, fig. 46-47 eller DK Ribe s. 48, fig. 46-47.

⁶⁶ RA. Rgsk. ældre end 1559. Fortegn. over indkrævede klokker 1528-29. Reg. 108 A.

⁶⁷ 1717 kaldet bedeklokken, hvormed der morgen og aften skulle ringes af degnen, der imidlertid boede i Århus, hvorfor den nytiltrådte skoleholder fik pålagt denne pligt (Jfr. note 1, II, 29 og 48f.).

⁶⁸ Nye Tidender om lærde og curieuse Sager, 1731, s. 722f.; jfr. Poul Rasmussen s. 79 og 84.

⁶⁹ Antagelig udført mellem 1.hustrus død 1642 og før indgåelse af 3. ægteskab, der kendes 1665 (se note ovfr.). Tidligere afdøde børn (jfr. gravsten nr. 4 og

7) kan på maleriet have været markeret med kors eller blomsterkrans.

⁷⁰ LA Vib. Århus bispearkiv. Ning hrd. Viby-Tiset 1683-1845 (C 3.640).

⁷¹ Hun var datter af sognepræst Morten Andersen Hæde, se gravsten nr. 3.

⁷² Jens Lauritzen blev 1621 kapellan hos sognepræst Morten Andersen Hæde, hvis datter han ægtede 1624, samme år han blev sognepræst i Tiset og Viby. 3. gang ægtede han Anne Jensdatter, som 1665 indgik forsørgelseskontrakt med sønnen og fra samme år efterfølger i embedet, Christen Jensen Viby. Jfr. Poul Rasmussen s. 76ff. og 87.

⁷³ Sognepræsten indberetter 1730, at han har sin hustrus mor hos sig samt dennes datter, der har været syg siden fødslen (note ovfr.)

⁷⁴ Måske opkaldt efter moderen (jfr. sten nr. 5), hvilket var sædvane.

⁷⁵ Der kan muligvis være anvendt en ældre, forfalden gravkælder, idet den daværende kirkeejer, Peter Rodsteen, 8. okt. 1709 på birketinget efterlyste ejeren af en sammenfalden begravelse i Viby; hvis ejeren ikke meldte sig og lod begravelsen reparere, ville den være hjemfaldet til kirken (jfr. note 1, II, 29).

⁷⁶ Th. Rasmussen, i Viby kirkeblad 19. nov. 1934.

⁷⁷ Note 76 samt note 1, 1,52, der gengiver fot. af 1kistepladerne, samt korresp. i NM.

⁷⁸ Indskriften, der blev tydet fuldstændigt, blev overført til en ny kisteplade; sammen med andre rester (jfr. ndf.) samt en ny plade med indskrift over hustruen og en plade, hvorpå man meddelte åbningen 7.juli 1932 og berettede om kælders indhold, blev den anbragt på en tavle, der blev ophængt i kirken, men som senere er nedtaget og forsvundet.

⁷⁹ Kendes fra Århus- og Randersegnen, både i kirker og herregårde. Eksempler i Den gamle By.

⁸⁰ LA Vib. Århus bispearkiv. Forsk. indberetn. 1832-37 (C3.1514).